

ДЕПАРТАМЕНТ КУЛЬТУРИ І ТУРИЗМУ
ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ВІЙСЬКОВОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ
ПОЛТАВСЬКИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ
імені Василя Кричевського

ПОЛТАВСЬКИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ:

Маловідомі сторінки історії,
музеєзнавство, охорона пам'яток

Збірник наукових статей

Випуск XIX

Харків – Полтава
ТОВ «Майдан»
2024

УРОЧИЩЕ ПАРАСОЦЬКЕ: ІСТОРІЯ У ПЛІНІ ЧАСУ

*«Крізь літери століття заувіли»
Юлія Маноїленко*

Викладено найбільш повну реконструйовану історію «Урочища Парасоцького», першого заповідника Полтавщини, за 100 років його існування. Висвітлено проведені тут різнопланові наукові дослідження не лише локального, а й всеукраїнського рівня.

Ключові слова: урочище Парасоцьке, ботанічна пам'ятка природи, еталонні ліси, вікові дерева, граб, генетичний резерват, плюсові насадження, історія заповідної справи.

Збереження природного середовища – важлива та відповідальна справа. Зважаючи на це, в Україні зростає площа заповідних об'єктів. Не є винятком і Полтавщина [22; 23]. Серед резерватів нашої області існують унікальні природні еталони живої природи, зокрема такий знаний, як Урочище Парасоцьке. Адже воно поєднує в собі цікаві складові геологічного, палеонтологічного, ботанічного, зоологічного та екологічного вимірів. У 2023 р. заповідний вік урочища досяг 100-річного ювілею. За згаданий віковий період цей лісовий масив привертав до себе увагу багатьох дослідників. Та, на жаль, його історія не була у повній мірі висвітлена, залишалася розрізненою в іноді малодоступних джерелах. Тож у зв'язку з вікопомною річницею автори вирішили систематизувати та узагальнити всі відомі їм матеріали.

Перш за все, слід відмітити, що під час проведення на цій території палеонтологічних досліджень було виявлено відбитки листя таких екзотичних для наших широт рослин, як олеандр і секвойя [4, арк. 23]. Крім них, траплялись і відбитки листя бука. Усе це красномовне свідчення того, що й у минулі геологічні епохи ця місцевість була вкрита лісами. У зв'язку з цим слід згадати думку натураліста М. І. Гавриленка про те, що територія урочища може бути одним із небагатьох місць Полтавщини, придатних для

з'ясування таких важливих питань, «як послідовні зміни рослинності, їх геологічного віку, розселення рослин...» [4, арк. 24].

Збереження диканських лісів започатковано за часів князя Віктора Павловича Кочубея (1768 – 1834), який у 1786 р. успадкував від батька родовий маєток у Диканьці та землі навколо неї [25]. Частина диканського маєтку з давніх-давен була під лісами, решта яких лишилася у спадок і Кочубеям. Це, зокрема, корінний берег р. Ворскли (диканські ліси: Ріг, Миколаївський, Багачка, Прогін та інші) [29, с. 26]. В. П. Кочубей, не байдужий до природи, уже на початку ХІХ ст. виписав з-за кордону форшмейстера (лісника) Беккера, в обов'язки якого входило накреслити план лісового масиву, розбити його на лісосіки та охороняти ліси від нищення [25, с. 91]. Останній розпочав цю роботу у 1804 р. [29, с. 31]. Проте лише в 1812 р. завершив її інший фахівець – форшмейстер Паламаренко, якому в перші дні діяльності доводилося навіть «воювати» за правильне лісове господарство з управляючим маєтком Тевсом [29, с. 31].

Перші дві лісосіки були прокладені в 1814 і 1815 рр. Згодом планове ведення лісового господарства було занедбано, навіть сам господар В. П. Кочубей зізнавався, що управляючий міг наказати зрубати будь-якої пори року необхідну кількість дерев для господарства, а селяни, які виконували розпорядження, робили це, як їм заманеться [29, с. 32]. У 1833 р. лісником Вальтером був складений новий розподіл на лісосіки, якого господар маєтку наказав управляючому «точно дотримуватись, не допускаючи жодних відступів, і берегти ліси від стороннього втручання» [29, с. 32]. Таких поглядів дотримувався за спадкоємця Віктора Павловича – Лева Вікторовича – куратор маєтку Стіг (1835 р.), який намагався завести постійну звітність із лісового господарства, у ті часи таку незвичну. Із документів диканського архіву маєтку видно, що були спроби не лише охороняти наявні ліси, а й насаджувати нові. Наприклад, у 1804 р. у Балясному було висаджено їх близько шести десятин [29, с. 32]. Про кількість лісового матеріалу, що його могли дати ліси, а також про їх питому вагу можна судити з повідомлення форштмейстера Паламаренка: «В диканських лісах, що називаються Ріг, Миколаївський та інших, розташованих біля р. Ворскли, може бути вирубано на цей 1812 р. дров колотих 120 вершин, сучків і ліщини ... – 1000 саженой» [29, с. 32].

Такі вимоги та ретельний контроль за їх виконанням перетворювали лісові масиви, а з ними і ті, які зараз входять до складу урочища Парасоцьке, у зразковий заповідний об'єкт тогочасного Полтавського повіту. Тож не дивно, що коли тут уперше у 1888 р. побував відомий натураліст світового виміру В. В. Докучаєв, він був подивований станом князівських лісів та їхньою дендрофлорою. Особливо його вразили дуби-велети, як ті, що росли, так і ті, які загинули з якихось причин, але їхні пеньки залишились і мали до 24,5 фути (7,5 м) в обхваті [12]. Недарма саме після цього на Всесвітній виставці у Парижі 1900 р. експонувалися фотознімки, зроблені під час досліджень В. В. Докучаєва, – «Велетенський дуб» і «Дубовий ліс у Диканьці» [12, с. 76]. Ботанік експедиції А. М. Краснов теж відмітив зразковий стан диканських лісів [31]. Він дослідив як дубовий, так і грабовий їхні наділи. При цьому вчений залишив нам першу найбільш повну характеристику цих фітоценозів. У ній знаходимо опис грабів-домінантів приворсклянської частини лісу. Деревя вразили його своїми кремезними стовбурами та значним обхватом [31, с. 411]. Граби цього урочища А. М. Краснов назвав кращими серед усіх інших, які він зустрічав у Полтавській губернії [31, с. 415]. Ботанік пишався тим, що у грабовому лісі віднайшов єдине на той час місце зростання у Полтавському повіті цибулі ведмежої або черемши (*Allium ursinum* L.) [31, с. 411]. Подивували А. М. Краснова й інші знахідки, зокрема такі, як папороть багатоніжка звичайна (*Polypodium vulgare* L.), орхідея зозулині сльози яйцевидні (*Listera ovata* (L.) R. Br.) [31, с. 413]. З усього побаченого А. М. Краснов зробив висновок про те, що частина лісу, яка нині зветься Парасоцьким, має неабияке наукове значення [31].

Свідчення про зразковий стан кочубеївських лісів та їх природне різноманіття залишив зоолог В. Г. Аверін. Улітку 1912 р. він здійснив орнітологічну екскурсію Полтавською губернією, побувавши і в околицях Диканьки [7, с. 14]. При цьому науковець відмітив, що лісові масиви складають «старий та світлий» Миколаївський ліс і другий «молодий та темний» – сучасне урочище Парасоцьке [7, с. 14]. В. Г. Аверіна вразили 300-річні дуби Миколаївського лісу. А також величезні ясени, осокори та клени. Натураліст відмітив значну кількість птахів і (особливо в Парасоцькому лісі) звірів: борсуків, лисиць, куниць і тхорів [7, с. 14]. У своїй розвідці про відвідини цього урочища В. Г. Аверін зазначив, що в заповідних місцях, які

дбайливо охороняють, живуть стада кіз – сарн європейських [7, с. 14]. Дійсно, у лісах Кочубеїв були окремі угіддя, де розводили сарн, диких кроликів та інших тварин, існувала тут аналогічна локація для плямистих оленів [33, с. 4; 43].

Не менш цікаві відомості, ніж знайдені у В. Г. Аверіна, опублікував практикант музею Полтавського губернського земства В. В. Стахорський [40]. За завданням установи з 18 травня по 18 серпня 1915 р. він провів обстеження лісів Полтавського повіту. При цьому відвідав ліс Кочубеїв під Диканькою і виокремив його як найбільший і найстаріший у Полтавському повіті. Дослідник констатував, що старий зелений масив не був пошкоджений діяльністю людини [40, с. 27]. Даючи характеристику лісу, В. В. Стахорський поділяє його на дві частини – західну, в якій домінують вікові дуби, та східну – із грабом та ільмовими. Кожна із цих порід має свою деревно-чагарникову свиту, що по-різному впливає на розвиток трав'янистих рослин. У зібраних практикантом до гербарію квіткових рослин дуже багато нині раритетних, серед яких два види зозулинцевих: зозуліні сльози яйцевидні (*Listera ovata* (L.) R. Br. та любка дволиста (*Platanthera bifolia* (L.) Rich. [40, с. 43]. І, зрештою, В. В. Стахорський вказував, що на долю квіткових рослин князівських лісів припадало 23% від загальної кількості рослин, знайдених ним у лісах Полтавського повіту. Все це свідчення високого біорізноманіття цих біоценозів. Крім великої кількості покритонасінних рослин, В. В. Стахорський зібрав до 150-ти видів мохових, та, на жаль, не навів про ці свої збори будь-якої іншої інформації [40, с. 22]. У фондах Музею до нашого часу збереглося із них лише 14 зразків, а також 5 гербарних аркушів вищих судинних рослин.

У згаданий час у Парасоцькому лісі були проведені перші ентомологічні дослідження. Їх здійснили влітку практиканти музею Полтавського губернського земства брати О. О. Оглоблін і Д. О. Оглоблін [15]. Згодом ці дослідження продовжив Ф. К. Лук'янович [15]. На жаль, ентомологічних зборів і публікацій про них цих, згодом дуже знаних дослідників, не вдалося знайти. Деякі відомості про їхню роботу залишив М. І. Гавриленко [4, арк. 23 зв.]. Він, зокрема, відмічав знахідку О. О. Оглобліним олеандрового бражника (*Daphnis nerii* L.) [4, арк. 23]. Нині цей вид в Україні зустрічається як мігрант у теплі роки, найчастіше – в Криму. Щож до зборів Ф. К. Лук'яновича, то ним «описана із урочища Парасоцьке низка нових форм» [4, арк. 23 зв.]. Серед них згадано

якогось ендемічного миготливого світлячка з роду *Luciola* [4, арк. 23 зв.].

Пізніше лісові угіддя Кочубеїв увійшли до складу Диканської дачі. Полтавське казенне лісництво було одним із найстаріших у Полтавській губернії. Перші згадки про нього сягають ще початку XIX ст. – часу створення самої губернії. Тоді лісництво об'єднувало 21 лісову дачу. Після Першої світової війни та жовтневого перевороту 1917 року відбулося укрупнення Полтавського лісництва та його складових – дач. Уперше лісоустрій цих дач, утворених переважно із колишніх приватних лісів і об'єднаних у 1924 р. Полтавським Головним Лісництвом, був проведений у період 1923 – 1925 рр. [45]. На той час їх налічувалось 13. Диканська займала площу в 2094,31 десятини. До її складу входили урочища: Парк, Миколаївське, Зруб, Братерське, Ярки, Пусте, Кухарське, Парасоцьке, Багачка, Карнаухське, Дубове, Бугайське, Кондратіївське, Голубівське, Горбасівське, Дробяцьківське та Яковенків яр. Вони утворювали один суцільний масив площею 1676,07 десятин. А також розташовані окремо від нього в західному напрямку урочище Яхнове площею 122,23 десятини та Переруб (47,16 десятин) і в північно-західному напрямку урочища Страшкове (130,27 десятин) та Ріг (118,58 десятин) [5, арк. 2]. Дача була розбита на 73 квартали штучними просіками, головні з них проведені у напрямку переважаючих вітрів із південного заходу на північний схід, другорядні – розташовувались перпендикулярно до перших [5, арк. 33].

До 1917 р. Диканська дача складалася з декількох юридичних володінь. Основний її масив належав князеві Л. В. Кочубею, за винятком (близько 370 десятин) урочищ Яхнове, Переруб і вкраплених невеликих суміжних окремих ділянок, якими володіли поміщики Палеолог, Конрат'єва, Сокольська та частково місцеве населення [5, арк. 37]. Важливо, що збереглися прізвища службовців, які працювали у Диканському лісництві в кінці 1919 – на початку 1920 рр. [6, арк. 38]. Очолював його лісник Глобчастий Олександр Васильович, який мав двох помічників – Самуїла Владислава Францевича та Пономаренка Івана Миколайовича. Посаду об'їждчика займав Троян Павло Іванович, нагляд за лісовими культурами здійснював Сегеда Афанасій Іванович. У штаті було також дев'ять лісників: Пономаренко Михайло Федорович, Пашенко Максим Антонович, Вовк [у згаданому документі – Волк] Михайло Антонович, Губа Володимир Олексійович, Яковець Ми-

трофан Васильович, Московець Григорій Іванович, Пащенко Яків Васильович, Бундор Симон і Шведун Трохим Трохимович. Усі вони були досвідченими та обізнаними фахівцями лісівництва, які дбали про доручену їм справу. Тож не дивно, що диканський лісовий масив виділявся серед лісів Полтавщини.

Коли у вересні 1921 р. постало питання про створення заповідних об'єктів краю, то саме Парасоцький ліс було внесено Народним комісаріатом освіти УСРР до реєстру перших двох заповідників Полтавщини [23, с. 40]. Урочище Парасоцьке стало ідеальним місцем для дослідження умов зростання лісу, бо не зважаючи на те, що від 1917 р. по всій Полтавщині, як і в Диканській дачі зокрема, здійснювалися значні рубки дерев, усе ж на території останньої збереглися окремі ділянки незайманих нагірних дібров із унікальною флорою та фауною [5, арк. 12 зв.]. Цікаво, що на території Диканської лісової дачі ще з часів Докучаєвської експедиції (1890 р.) наукові сили Полтавщини, об'єднані у 20-х рр. ХХ ст. Центральним пролетарським музеєм, вели геологічні дослідження, особливо з питань утворення лісового суглинку та підстилаючих його порід [34, с. 50]. На 1923 р. зберігся ґрунтовий розріз, зроблений експедицією В. В. Докучаєва у частині нагірної діброви [5, арк. 13]. Великий науковий інтерес викликало і ґрунтоутворення берегового схилу з численними джерелами, які мали залізисто-лужний склад води. Усі зазначені фактори і створили разом підґрунтя для організації в Парасоцькому лісі заповідника.

На важливості збереження таких ділянок ще раніше наголошували ботаніки В. І. Талієв і А. М. Краснов у своїх працях з вивчення Полтавської губернії [5, арк. 13]. Після обстежень на місцевості, в яких брав участь представник Центрального пролетарського музею Полтавщини (так тоді називався Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського) М. І. Гавриленко, під заповідник були виділені квартали №№ 31, 32, 33, 34 і 38 (протягом довгого часу номери кварталів змінювалися), загальною площею 122,82 десятини. До них долучили (з естетичної точки зору) розташований поряд із Диканською колишній парк Кочубеїв (частина кварталу № 8) площею 16,45 десятин [5, арк. 13]. Підставою до вибору місця та визначення розміру заповідника стало поєднання в одному місці найбільшої кількості об'єктів науки та господарства. Загальна площа заповідника (разом із парком) становила 139,27 десятин та розподілялася по переважанню порід і

категоріях площ. Так насадження із домінуванням дуба складали 92,06 десятин, до того ж понад 35 десятин були з участю граба (як поодиноких дерев, так і до утворення останнім другого ярусу). Насадження із переважанням береста та ясеня займали 21,03 десятини, із домінуванням тополь – 19,54 десятини. Під прогалинами було 3,59; просіками – 1,73; протокою Багачкою – 1,32 десятини. Середній вік дерев у заповіднику на початок 20-х рр. XX ст. становив: для дуба – 86, береста та ясеня – 88, тополь – 65 років. Як було зазначено в лісоустрої Диканської лісової дачі на 1923 р., площа заповідника підлягала вилученню із експлуатаційної частини, а будь-які рубки у ньому були заборонені. Припускалося, що до організації господарства треба долучити всі культурні та просвітницькі заклади, наукові та громадські сили Полтавщини, перш за все – Центральний пролетарський музей. А до того часу на лісництво покладали охорону заповідника [5, арк. 14].

Та, на жаль, у ті лихі часи все це не було надійною індульгенцією, яка б захищала унікальний, уже формально заповідний ліс. Красномовне підтвердження цього – лист директора Центрального пролетарського музею Полтавщини В. Ф. Ніколаєва (від 27-го липня 1921 р.) академікові В. І. Вернадському. В ньому Валентин Федорович повідомляє про те, що «...вирубали вже Миколаївський ліс із самими старими дубами і наполовину вирубаний грабовий «Парасоцький». Вдалося відстояти лише невеликі ділянки «Заруб» і «Дубове», які оголошені заповідниками» [13, с. 222]. Наведений документ засвідчує, що від 1921-го по 1923-й рр. заповідник ще не мав повної організації та чітко визначених кордонів. Це відбулося лише на початку 1923 р. При цьому слід зазначити, що видатний натураліст В. І. Вернадський не просто цікавився долею заповідника. Є відомості, що він проводив тут свої дослідження [4, арк. 25].

Саме тоді у межах Диканської лісової дачі, згідно з розпорядженням Головополітпросвіти Народного Комісаріату Освіти УСРР була вилучена з експлуатаційної площі ділянка, яка лягла в основу заповідника [23, с. 41]. Ось як влучно писав про неї М. І. Гавриленко: «Велетні дуби до сажня в діаметрі, граби, велетні ясени, велетні черемхи, барвінок, мохові зарості...» [37, с. 94]. Водночас Микола Іванович усіляко закликав: «Звернути найбільшу увагу на цей цікавий і не зіпсований здобуток природи» [37, с. 95]. Найбільших зусиль до цього доклав завідувач губерньським

земельним відділом Полтавської губернії Ю. С. Головки [42, с. 62]. А завдяки допомозі відомих українських лісівників, а саме: В. Я. Гурського, Б. О. Шустова та С. Г. Марченка – працівникам Всеукраїнського Правління лісами Наркомату Землеробства УСРР – новостворений заповідник був захищений від вирубок у ньому унікальних дерев [10, с. 10].

Від квітня 1924 р. він був паритетно закріплений за Полтавським губернським лісництвом та Центральним пролетарським музеєм Полтавщини. Адже завданням його природничого відділу, згідно зі Статутом музею, було «вивчення природи, збереження найкращих пам'яток Полтавщини природного походження» [37, с. 14]. Співробітники відділу під проводом М. І. Гавриленка на багато років поспіль стали не лише дослідниками Парасоцького лісу, а його головними захисниками [37]. На той час заповідник охоронявся коштами Музею та Полтавського Округового Відділу Всеукраїнської Спілки Мисливців та Рибалок [36, с. 168]. Взагалі Полтавський краєзнавчий музей був першим в Україні серед двох музеїв, у підпорядкуванні яких були заповідники [36, с. 272].

Остаточно межі заповідника були встановлені лише у 1930 р. При цьому його загальна площа становила 140 га. Абсолютній охороні підлягали квартали №№ 45, 46, 51 та східна частина кварталу № 40 з охоронною кілометровою зоною. В інших кварталах були заборонені рубки, випас і полювання, адже заповідник створювався, перш за все, як резерват дичини для збагачення фауни суміжних із ним угідь [23, с. 41]. Відомості про стан заповідника у згаданий період зібрані у низці різних вітчизняних видань. Вони наочно засвідчують, що у ті часи на Полтавщині це був провідний природоохоронний центр [36].

Важлива роль у збереженні Парасоцького лісу належить ботаніку С. О. Іллічевському, який у 1936 – 1938 рр. завідував відділом природи Полтавського державного музею імені В. Г. Короленка. У 1937 р. за завданням Українського комітету охорони пам'яток природи дослідник обстежив цікаві та цінні у природничо-історичному відношенні ділянки Полтавщини з метою їх подальшого збереження [1, арк. 3, 6, 7, 7 зв., 8, 9]. Деякі з них вже були заповідними, проте не мали єдиної координуючої установи. Тож це негативно позначалося на їх функціонуванні, а в окремих випадках загрожувало навіть існуванню взагалі. Учений запропонував організувати в області комплекс із дев'яти заповідних об'єктів, які,

на його думку, найбільш повно відображали б різноманіття природи Лісостепу. До його складу повинен був увійти й заповідник «Парасоцький» – вікові дубово-грабові ліси поблизу Диканьки. При цьому Сергій Олімпійович наголошував на підпорядкуванні цих об'єктів єдиному господареві, що сприяло б науковій роботі та дотримуванню режиму охорони. Отже, бачимо, що майже 85 років тому С. О. Іллічевський порушував питання про комплексне використання заповідних об'єктів регіону, до того ж і з освітньою метою – при проведенні польових практик для студентів-біологів та аграріїв. Завдяки кропіткій роботі вченого постановою Харківського Окрвиконкому від 23 лютого 1937 р. (за тодішнім адміністративним поділом Полтавщина входила до складу Харківської області) було визначено заповідниками обласного значення низку цікавих урочищ, серед яких і Парасоцький ліс [30, с. 107]. С. О. Іллічевський також брав участь у розробці режиму їхньої експлуатації. Охорону заповідників було покладено на Полтавський Державний Музей імені В. Г. Короленка. Відомо, що востаннє С. О. Іллічевський досліджував стан збереження заповідних об'єктів Полтавщини у серпні 1940 р. [1, арк. 12, 12 зв., 13, 13 зв.]. Після обстеження стану Парасоцького лісу 25 серпня 1940 р. в доповідній записці до директора згаданого Музею він запропонував взяти ліс під особливу охорону, заборонивши у ньому полювання та випас худоби. У фондах Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського до нашого часу збереглися п'ять гербарних аркушів, зібраних ботаніком під час інспектування заповідних об'єктів у 1940 р.

Новостворений заповідник займав площу у 140 гектарів. Вважалося, що це був один із кращих лісів Полтавщини, який складався із дубів і грабів. Примітно, що на той час у цьому лісі збереглися дуби-велети, діаметри стовбура яких дорівнювали двом та більше метрам [30, с. 109]. Цікаво й те, що автор цитованої розвідки – відомий український ботанік, професор М. І. Котов – повідомляв, що в цьому лісі ріс хвощ гігантський (*Equisetum telmateia* Ehrh.) [30, с. 109]. До цієї згадки ніхто не вказував, що цей вид росте в Парасоцькому лісі. Проте ні гербарних матеріалів, ні точних літературних вказівок про знахідку хвоща великого у характеризованому лісі дослідник не надав. Звідки М. І. Котов отримав такі дані, не зрозуміло, хоч він сам об'єктивно у згаданій публікації пише, що цілеспрямованих досліджень заповідного урочища ніхто не

проводив. Щоб бути об'єктивними, зауважимо, що М. І. Гавриленко у своїй розвідці про урочище Парасоцьке теж зазначав, що хвощ гігантський росте в заповіднику [4, арк. 23 зв.].

Наступний етап дослідження заповідника здійснив геоботанік Ф. О. Гринь улітку 1938 р [20]. Науковець зазначив, що, на відміну від Правобережного Лісостепу України від Прикарпаття й аж до Дніпра, на Лівобережжі широколистяні грабові ліси арео-генетично заміщуються широколистяно-липовими лісами [20, с. 39]. Ось чому Ф. О. Гринь ще раз наголосив на тому, що «граб над р. Ворсклою біля Диканьки має східну межу більш-менш суцільного його поширення на схід» [20, с. 39]. Цікавими й неочікуваними були окремі флористичні знахідки цієї експедиції. Це, перш за все, обліковані дерева черешні (*Cerasus avium* L.). Вони зростали як у підрослі дубово-грабового лісу, так і зустрічалися окремими дорослими екземплярами із плодами. Ф. О. Гринь зробив висновок про те, що так само, як і граб, черешня приурочена до піднесенних і розчленованих берегами р. Ворскли ділянок [20, с. 44]. На таких самих геоботанічних локаціях Ф. О. Гринь знайшов ще два види рослин. Про те, що вони ростуть на Лівобережжі України, до його експедиції взагалі не було відомо. Йдеться про орхідею булатку великоквіткову (*Cephalanthera damasonium* (Mill.) Druce) і гусимець пужниковий (*Arabis turrita* L.). Що ж до останнього виду, то його знахідка у Парасоцькому лісі стала другою тогочасною в Україні [20, с. 44]. Булатку великоквіткову – західно-європейський вид – Ф. О. Гринь знайшов у молодому 10 – 15-річному грабовому лісі [20, с. 46, мапа с. 47]. Цікаво, що після цього таку орхідею ніхто для заповідника не вказував і лише через 60 років тут знову знайшов її аспірант Інституту ботаніки імені М. Г. Холодного О. Ю. Недоруб [35, с. 211]. Дослідження Ф. О. Гриня вкотре довели флористичну унікальність Парасоцького лісу, необхідність більш дієвої його охорони.

Статус урочища як заповідника обласного значення у межах новоствореної Полтавської області своїм рішенням від 21 грудня 1938 р. підтвердив Полтавський облвиконком [23, с. 41]. Це ґрунтувалося на Постанові Верховної Ради УРСР (№ 775 від 19 грудня 1938 р.), у якій урочище Парасоцьке як заповідник обласного значення повинен був вести охорону дубів і грабів, хвоща гігантського, а також птахів (орлів-карликів, балобанів, підорликів), диких кіз, видр, борсуків, лисиць і вовків [2, арк. 2].

Саме у згаданий час, за даними завідувача відділом природи Полтавського державного музею імені В. Г. Короленка С. О. Іллічевського, заповідне урочище знаходилося у гарному стані. При цьому він відмічав розвинений верхній ярус лісу, сформований за рахунок великих дерев, і густий підлісок під ними [23, с. 41]. Та пізніше, на початку 40-х рр., стан заповідника погіршився. За влучним висловом М. І. Гавриленка, його положення ніби «висіло в повітрі» [2, арк. 4 зв.]. Парасоцький ліс законодавчо мав свого утримувача – Полтавський історико-краєзнавчий музей, але в нього практично не вистачало коштів для охорони урочища. Працівники музею М. І. Гавриленко та А. Д. Дух, які з 28 по 30 травня 1941 р. здійснили ретельне його обстеження, склали звіт, де констатували: «... раритетна пам'ятка перетворилася на звичайну експлуатаційну дачу Диканського районного лісгоспу. Урочище Парасоцьке не має й тіні належної охорони, адже на його землях здійснювалися поквартальні вирубування дерев, випасалася худоба, окремі квартали було перетворено на сінокісні угіддя» [3, арк. 14 зв.]. Науковці зазначили, що на окремих, найзаповідніших куртинах № 45 і 51 було вирубано 39 могутніх вікових дубів [23, с. 41]. Подальша німецько-радянська війна також негативно вплинула на стан заповідника. І навіть у цей важкий час невтомний захисник заповідника М. І. Гавриленко закликав населення краю охороняти урочище. Микола Іванович запропонував розширити заповідну територію кварталами лісу №№ 37, 39, 40, 45, 46, 47 і 61 [37].

Після вигнання з Полтавщини окупантів у 1943 р. управління по Заповідниках РНК УРСР розпочало проводити аналіз стану заповідних об'єктів. Відповідно до його запиту від 25 жовтня 1944 р., М. І. Гавриленко здійснив обстеження тогочасних заповідників Полтавської області. На підставі отриманих матеріалів він склав звіт, у якому зазначив, що: «...урочище Парасоцьке збереглося в значно видозміненому вигляді, у серпні 1943 р. в ньому проводилися рубки німцями, а навесні 1944 р. і нашим Диканським лісництвом. Усе ж таки, не зважаючи на значні рубки, урочище Парасоцьке необхідно залишити заповідником, хоча б з наявності в ньому рослин із диз'юнктивним ареалом [...]. Дубів же з двохметровим діаметром вже в них немає» [2, арк. 5 зв.].

Звіт М. І. Гавриленка був взятий до відома. І вже 16 грудня 1944 р. Парасоцький ліс знову офіційно став підпорядковува-

тися Полтавському республіканському історико-краєзнавчому музеєві. Це спонукало Миколу Івановича клопотатися перед Диканським лісництвом, щоб воно доручило доглядати заповідник фахівцю, обізнаному «...з життєвими ритмами лісу і з його фауною» – Сергієві Михайловичу Вовку, в якого «ліс говорить» [2, арк. 13]. Остання пропозиція М. І. Гавриленка була виконана. С. М. Вовк сумлінно пропрацював у заповіднику до 1945 р. Його змінив Гордій Григорович Лавриненко [37, с. 108]. Крім цих кадрових змін, М. І. Гавриленко провів низку дієвих заходів, спрямованих на охорону заповідника [4, арк. 22]. Загалом Музей усіляко відстоював подальше підпорядкування йому заповідника. Директор установи Ф. Бойко у листопаді 1945 р. звернувся до Управління по заповідниках при Раді Народних Комісарів УРСР із проханням «...вжити можливі заходи щодо вилучення заповідника «Парасоцьке» (197 га) з лісового масиву Полтавського лісгоспу та передачі його в безпосереднє володіння Полтавському Державному Музею [4, арк. 20]. Адже Музей вважав, «...що така пам'ятка, як «Парасоцьке», повинна бути у віданні не експлуатаційної установи, а науково-дослідної» [4, арк. 20]. Начальник згаданого вище Управління Л. Мартинюк підтримав музей, направивши 20 листопада 1945 р. листа за № 580 до Виконкому Полтавської обласної ради депутатів трудящих, а його копію – до Харківського Управління Головлісоохорони [4, арк. 19]. У ньому він просив «облвиконком вжити заходів до негайного юридичного оформлення урочища «Парасоцьке», як заповідника у віданні Полтавського історико-краєзнавчого музею» [4, арк. 19]. Та, на жаль, це не змінило стан справ. Уже 1 грудня 1946 р. М. І. Гавриленка було звільнено з роботи у Музеї [37]. Багаторічна подвижницька праця цього науковця частково увінчалась успіхом лише після того, коли розпорядженням Ради Міністрів УРСР №1180 від 07.08.1963 р. Парасоцький ліс було взято під охорону як пам'ятку природи загальнодержавного значення площею 145 га, квартали №№ 63, 64, 69, 70, 75 [22; 23].

Кінець 50-х рр. ХХ ст. став знаковим для відновлення наукової роботи у Парасоцькому лісі. Тут зокрема розпочалися дослідження з вивчення мікофлори. Уперше їх здійснив викладач кафедри ботаніки Полтавського педагогічного інституту імені В. Г. Короленка Р. В. Ганжа. Збираючи матеріали для своєї кандидатської дисертації, Ростислав Васильович вивчав флору грибів

порядку Agaricales. Протягом 1950 – 1960 рр. він обстежував ліси лісництв Полтавської області, серед яких і урочище Парасоцьке [16]. Тут науковець знайшов 278 видів агарикових грибів. За сезон вони мали дві чітко виражені хвилі розвитку. Мікологом були знайдені деякі види грибів, які в інших лісах р. Ворскли не зустрічались. У подальшому вивчення мікофлори продовжила аспірантка Інституту ботаніки АН УРСР А. С. Бухало. Вона встановила наявність 94 видів грибів. Серед них найбільше було фікомицетів і дещо менше архіміцетів та екзоаскових грибів [11]. Дослідниця виявила багато цікавих нюансів розповсюдження грибів, надто борошнисто-росяних та іржастих [11, с. 9].

1967 р. станом Парасоцького лісу зацікавилась секція дендрології та акліматизації Українського ботанічного товариства. Її голова О. Л. Липа та секретар Г. А. Гончаренко провели обстеження та підготували пропозиції щодо поліпшення стану охорони унікальної пам'ятки природи [21, с. 205]. У згаданий рік він був віднесений до категорії «Визначних природних ландшафтів СРСР», як один із листяних водороздільних лісів на лівобережжі українського Лісостепу, що найкраще збереглися [39, с. 4.].

Наприкінці весни 1977 р. флористичний склад пам'ятки природи дослідили співробітники Інституту ботаніки імені М. Г. Холодного АН УРСР на чолі з доктором біологічних наук Ю. Р. Шелят-Сосонко. Тоді науковці зібрали великий гербарій рідкісних рослин. Серед них була знайдена в кварталі № 70 рідкісна папороть – грорянка півмісяцева, ключ-трава (*Botrichium lunaria* (L.) Sw.), яку вже згодом занесли до Червоної книги України [38, с. 31].

У 80-ті рр. ХХ ст. урочище Парасоцьке за наслідками обстежень, проведених Д. С. Івашиним, знаходилось у гарному стані. Дослідник відмічав наявність добре розвинених дерев грабу, утворення ними численного підросту різного віку [27, с. 4.]. Пізніше Д. С. Івашин разом із колегами – В. В. Буйдіним і А. Д. Орловою та лісознавцем І. Б. Дорошенком – констатували, що в урочищі Парасоцьке їм не зустрічались дерева граба «в обхваті і більше» як за часів експедиції В. В. Докучаєва. Дослідники пов'язали це із вирубуванням цієї цінної породи. Їм довелося зрідка зустрічати лише окремі дерева з діаметром стовбурів 30 – 40 см віком до 160 років [28]. На нашу думку, відсутність вікових дерев граба, найімовірніше, пов'язана з тим, що за даними С. О. Іллічевського, вони зовсім вимерзли у винятково сувору зиму 1940 р., коли був

зафіксований рекордний мінімум температури повітря – $-33,6^{\circ}\text{C}$ (10 січня) із наступними триденними морозами -30°C . У той же час молоді граби, що росли під захистом старих дерев, перезимували нормально [26].

Загалом 80-ті рр. ХХ ст. ознаменувались активною науковою роботою на теренах ботанічної пам'ятки природи. Тут були проведені перші в його історії ліхенологічні та найбільш професійні та цілеспрямовані бріологічні дослідження. Що ж до вивчення лишайників, то його від 1981 по 1984 рр. провела О. М. Байрак. Вона вперше визначила ліхенофлору Парасоцького лісу, вказавши 51 вид лишайників [8]. Від 1983 по 1984 рр. С. В. Гапон досить різнобічно дослідила бріофлору заповідного об'єкту. При цьому вона визначила 36 видів мохоподібних, серед яких було 5 видів печіночників і 31 вид листяних, або справжніх мохів, що відносились до 18 родин і 24 родів. Шість видів дослідниця віднесла до нових для лісостепової частини Полтавської області [17]. Згодом Світлана Василівна розширила свої бріологічні студії над мохоподібними епіфітних обростань Парасоцького лісу. Дослідниця визначила, з якою частотою вони трапляються на основних деревних породах заповідника, встановивши 21 вид мохоподібних. Їхнє розповсюдження корелювало з низкою факторів, серед яких головними були вік дерева та діаметр його стовбура [18]. На підставі отриманих даних С. В. Гапон разом із колегами – львівськими ботаніками – розробила методику визначення проєктивного покриття та частоти розповсюдження мохоподібних в епіфітних угрупованнях [41]. Апробація згаданої розробки довела, що мохова рослинність урочища Парасоцьке за складом мохових асоціацій може служити індикатором пралісів [19].

У 90-х рр. ХХ ст. до відновлення роботи Р. В. Ганжі з вивчення агарикальних грибів Полтавщини долучилась І. С. Беседіна. Саме тоді урочище Парасоцьке увійшло до її мікологічних експедицій як один із найцікавіших природних листяних лісів області. Результати цих багаторічних планомірних спостережень (2000 – 2009) лягли в основу кандидатської дисертації І. С. Беседіної. Крім цього, за її консультаціями виконані дипломні роботи студенток Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка О. С. Писаревої та Д. М. Макаренко з визначення видового складу та екологічних особливостей грибів-макроміцетів [9, с. 49]. За результатами цих досліджень встанов-

лено, що видовий склад грибів-макроміцетів дуже різноманітний і налічує 89 видів із 24 родин. Значну перевагу мають базидіальні гриби – 87,6%. Взагалі ж І. С. Беседіною за період 2009 – 2010 рр. були знайдені такі рідкісні види грибів, як лепіота шорсткувата (*Lepiota aspera* (Pers.) Quel), верпа богемська (*Verpa bohemica* (Krombh.) Schrot) і гіромітра словенська (*Gyromitra slovensky* Heluta). Останній вид занесений до Червоної книги України [9, с. 50]. На підставі зібраного матеріалу міколог розробила низку екскурсійних маршрутів і презентацій. Вона й нині продовжує (через мікологічну складову) висвітлювати унікальність екосистем заповідника.

Довгий час існуюча природно-заповідна мережа Полтавської області мала один із найнижчих показників заповідності в Україні. Через це у нашому краї не було забезпечено охорону основних типових та унікальних природних комплексів [23]. Зважаючи на це, починаючи від 1990 р. в області розпочався новий етап розвитку заповідної справи під проводом знаного фахівця – завідувачки Міжвідомчої комплексної лабораторії наукових основ заповідної справи НАН України та Мінекобезпеки України Т. А. Андрієнко [22, с. 30]. Саме тоді Тетяна Леонідівна згуртувала навколо себе талановитих полтавських науковців, таких відомих нині, як О. М. Байрак і Н. О. Стецюк, сприяла вступу до аспірантури Інституту ботаніки імені М. Г. Холодного молодих, але перспективних дослідників, таких як І. А. Коротченко та О. Ю. Недоруб. До результативної роботи цієї групи багато зусиль доклали працівники Держуправління Мінекобезпеки в Полтавській області на чолі з його начальником В. Г. Литвиненком [22, с. 31]. Завдяки їм були проведені комплексні дослідження, за результатами яких створено низку знакових заповідних об'єктів різних категорій. Серед них і Диканський регіональний ландшафтний парк, затверджений у 1994 р. Він став першим об'єктом такого статусу не лише на Полтавщині, а й у Лівобережному Лісостепу. Парасоцький ліс з тих пір почав межувати з Диканським РЛП, що посилює природоохоронний статус відомого урочища.

Урочище Парасоцьке як вікова популяція деревних порід – найважливішого елементу генетичного різноманіття – зацікавила співробітників Українського науково-дослідного інституту лісового господарства та агролісомеліорації імені Г. М. Висоцького. У період від 1999 по 2001 рр. вони провели інвентаризацію плюсо-

вих насаджень і генетичних резерватів листяних порід низки областей Лівобережного Лісостепу України. У Полтавській області побували і в урочищі Парасоцькому [14]. З усіх досліджених науковцями 26 лісових генетичних резерватів за комплексом показників (стан, повнота, частка головної породи, зменшення густоти) виділи три об'єкти, серед яких було і Парасоцьке [14, с. 55]. Таким чином, це ще раз підтвердило його унікальність як цінного для лісівництва об'єкту збереження генофонду *in situ*.

Отже, не дивно, що від 19 жовтня 2012 р. наказом № 532 Міністерства екології та природних ресурсів України було затверджено «Положення про ботанічну пам'ятку природи загальнодержавного значення «Урочище Парасоцьке» [46]. Згідно з документом, воно охороняється як національне надбання на площі 145 га у Диканському лісництві (квартали №№ 63, 64, 69, 70, 75) і перебуває у користуванні ДП «Диканське досвідне лісомисливське господарство». Тут знаходяться під захистом держави занесені до Червоної книги України: папороть гронянка півмісяцева, гриб лепіота золотиста, шість видів квіткових рослин (булатка червона, гніздівка звичайна, зозулені сльози яйцевидні, коручки темно-червона та широколиста, тюльпан дібровний), реліктовий вид ранник весняний та низка регіонально рідкісних рослин. Серед раритетних фауністичних об'єктів у заповіднику представлено види Європейського Червоного списку: деркач, вухань звичайний, вовк, орлан-білохвіст, а серед занесених до Червоної книги України – борсук, горностаї, зміїд, нічниця ставкова, мідянка, балобан, голуб-синяк, журавель сірий, лелека чорний, орел-карлик, орлан-білохвіст, підорлики великий і малий, сапсан, сорокопуд сірий. Не менш різноманітний і перелік регіонально рідкісних тварин.

Свій 100-річний заповідний статус пам'ятка природи відмітила круглим столом «Парасоцький ліс: унікальний, заповідний, збережений». Він проходив 7-го липня 2023 р. в Полтаві у дворіку Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. Захід зібрав науковців, музейників, краєзнавців, лісознавців і фахівців заповідної справи. Усі вони у своїх виступах відмічали унікальність цього осередку природи Полтавщини, який дійшов до нас без суттєвих змін. Його слід пильно та відповідально берегти для майбутніх поколінь.

Таким чином, з усього викладеного можемо констатувати, що хоч в історії урочища Парасоцьке було декілька критичних періодів

дів, коли мали місце недогляди у заповідному режимі, пам'ятка природи дійшла до нас як відносно мало трансформована ділянка єдиного первісного лісу Полтавщини. Цей найсхідніший у Європі природний фітоценоз із грабом справедливо вважають реліктовим центром, адже його рослинні угруповання занесені до Зеленої книги України [24, с. 57 – 58].

Заповідник за 100 років свого існування зажив собі всеукраїнського авторитету. Проведена тут різнопланова дослідницька робота стала основою для створення цінної інформаційної бази, надто для ведення моніторингу. Сподіваємось на те, що матеріали цієї розвідки будуть сприяти забезпеченню більш потужної наукової та просвітницької діяльності заповідника і розвитку природоохоронної справи не лише Полтавщини, а й усієї України.

Джерела та література

1. НА ПКМ імені Василя Кричевського. – Ф. 01. – Спр. 2. – 22 арк.
2. Там само. – Ф. 01. – Спр. 23. – 22 арк.
3. Там само. – Ф. 01. – Спр. 50. – 26 арк.
4. Там само. – Ф. 01. – Спр. 54. – 26 арк.
5. ДАПО. – Ф. Р-3636. – Оп. 1. – Спр. 1. – 211 арк.
6. Там само. – Ф. Р-533. – Оп. 1. – Спр. 305. – 131 арк.
7. Аверин В. Г. Отчёт об экскурсии с орнитологической целью летом 1912 года в Полтавской губернии / Аверин В. Г. // Ежегодник Естеств.-историч. Музея Полтавского губ. Земства. 1912 г. № 1. – Полтава: Электрич. Типо-литограф. И. А. Фришберга, 1913. – С. 9 – 20.
8. Байрак О. М. Лишайники приворсклянських лісів Полтавської області / Байрак О. М. // Укр. ботан. журн. – 1986. – Т. 43. – № 4. – С. 53–56.
9. Беседіна І. С. Мікологічні дослідження на території РЛП «Диканський» і вивчення грибів-макроміцетів «Парасоцького лісу» / Беседіна І. С. // Регіональний ландшафтний парк «Диканський» – центр збереження біорізноманіття та екологічного просвітництва: зб. ст. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю парку 22 жовт. 2014 р. Диканька – Полтава: Скайтек, 2014. – С. 4 – 52.
10. Борецько В. Є. Нариси про репресованих діячів охорони природи України / Борецько В. Є. – Київ : Зелений світ, 1994. – 31 с.
11. Бухало А. С. Микофлора лесов района среднего течения реки Ворсклы: автореф. дисс. ...канд. биол. наук / Бухало А. С. – Киев, 1962. – 17 с.
12. В. В. Докучаев і Полтавщина: факти, документи, бібліографія / Уклад.: Самородов В. М., Кигим С. А.; [наук. ред. К. М. Ситник] – Полтава : Верстка, 2007. – 182 с.

13. В. І. Вернадський і Україна: з листування. – Кн. 2: К-Я. Офіційне. Родинне / [авт. та упоряд.: С. М. Кіржаєв, К. Є. Новохатський, Л. М. Яременко та ін.] – Київ, 2019. – 1040 с.
14. Волосянчук Р. Т., Лось С. А., Торосова Л. О. та ін. Методичні підходи оцінки об'єктів збереження генофонду листяних деревних порід *in situ* та їх сучасний стан у Лівобережному Лісостепу України // Лісівництво і агролісомеліорація. – 2003. – Вип. 104. – С. 50–57.
15. Гавриленко М. Парасоцький заповідник (закінчення) / Гавриленко М. // Голос Полтавщини. – 1942. – 7 серпня. – С. 3.
16. Ганжа Р. В. К флоре грибов порядка Agaricales долины р. Ворсклы на Полтавщине: автореф. ... канд. биол. наук / Ганжа Р. В. – Киев, 1962. – 10 с.
17. Гапон С. В. Мохообразные Парасоцкого леса и их охрана / Гапон С. В. // Охрана окружающей среды и здоровья: Тез. докл. обл. науч.-практ. конф. – Полтава, 1986. – С. 22 – 23.
18. Гапон С. В. Мохоподібні епіфітних обростань Парасоцького лісу / Гапон С. В. // Укр. ботан. журн. – 1989. – Т. 46. – № 5. – С. 55 – 58.
19. Гапон С. В. Оцінка стану антропогенної трансформації екосистем за станом мохового покриву / Гапон С. В. // Наук. вісн. Чернівецького ун-ту: зб. наук. праць. – Вип. 416: Біологія. – Чернівці, 2008. – С. 28 – 33.
20. Гринь Ф. О. Реліктові елементи у флорі диканських лісів / Гринь Ф. О. // Ботанічний журнал АН УРСР. – 1949. – Т. VI. – № 2. – С. 39 – 50.
21. Дудка І. О. Українське ботанічне товариство в 1967 – 1968 рр. / Дудка І. О. // Досягнення ботанічної науки на Україні: 1969 р. – Київ: Наук. думка, 1972. – С. 205.
22. Еталони природи Полтавщини. Розповіді про заповідні території / О. М. Байрак, М. І. Проскурня, Н. О. Стецюк, М. В. Слюсар, Є. Ф. Томиш, О. М. Гостудим. – Полтава: Верстка, 2003. – 212 с.
23. Заповідна краса Полтавщини / Т. А. Андрієнко, О. М. Байрак, М. І. Залудяк, М. А. Клєстов, В. Г. Литвиненко, В. М. Самородов, Н. О. Стецюк. – Полтава: ІВА «Астрєя», 1996. – 188 с.
24. Зелена книга України / [під заг. ред. чл.-кор. НАН України Я. П. Дідуха]. – Київ: Альтерпрес, 2009. – 448 с.
25. Золотайко Г. І. Кочубеївські дуби: історичні факти, міфи, легенди / Золотайко Г. І. // Регіональний ландшафтний парк «Диканський» – центр збереження біорізноманіття та екологічного просвітництва: Зб. ст. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю парку, 22 жовт. 2014 р., Диканька. – Полтава: Скайтек, 2014. – С. 90 – 97.
26. Илличевский С. Деревья и кустарники после зимы 1939/40 г. в Полтаве / Илличевский С. // Природа. – 1941. – № 2. – С. 77 – 78.
27. Івашин Д. С. Урочище Парасоцьке / Івашин Д. С. // Зоря Полтавщини. – 1980. – 5 лютого. – С. 4.

28. Івашин Д. С., Буйдін В. В., Орлова Л. Д., Дорошенко І. Б. Поширення та східна межа ареалу *Carpinus betulus* L. / Івашин Д. С., Буйдін В. В., Орлова Л. Д., Дорошенко І. Б. // Укр. ботан. журн. – 1988. – Т. 45. – № 2. – С. 28 – 31.

29. Клепацький П. Г. Нариси з історії Диканського маєтку Кочубеїв від половини XVII до половини XIX с. (переважно в рамках 1786–1835 рр.). Дис. на ступінь доктора української історії / Проф. П. Г. Клепацький. – Полтава, 1928. – Авт. машинопис, друк. – 212 с. (копія) // Особистий архів В. О. Мокляка.

30. Котов М. И. Новые заповедники на Украине / Котов М. И. // Природа. – 1937. – № 8. – С. 105 – 109.

31. Краснов А. Н. Ботанико-географический очерк Полтавской губернии / Краснов А. Н. // Материалы к оценке земель Полтавской губернии. Естественнo-историческая часть. Отчёт Полтавскому Губ. Земству под ред. В. В. Докучаева. – Вып. XVI. – СПб.: Типограф. Е. Евдокимова, 1894. – С. 369 – 513.

32. Лавренко Є. М., Погребняк П. С. Лісові пам'ятки природи на Україні та їх охорона / Лавренко Є. М., Погребняк П. С. // Краєзнавство. – 1929. – № 1 – 2. – С. 10 – 30.

33. Лернер Н. О. Диканька: имение князя В. С. Кочубея / Лернер Н. О. // Столица и усадьба. – 1916. – № 66. – 15 сентября. – С. 3 – 8.

34. Материалы к оценке земель Полтавской губернии. Естественнo-историческая часть. Отчёт Полтавскому губернскому земству / Сост. А. С. Георгиевский. – Вып. I: Полтавский уезд. – СПб.: Типограф. Е. Евдокимова, 1890. – 153 с.

35. Недоруб О. Ю. Росли́нність Диканського лісового масиву / Недоруб О. Ю. // Укр. ботан. журн. – 1998. – Т. 55. – № 2. – С. 207 – 212.

36. Пам'ятки природоохоронної літератури України. Антологія українських видань, присвячених охороні природи початку XX століття (1914 – 1932). – Вип. 12. – Київ, 2019. – 330 с.

37. Природознавець Микола Гавриленко: епоха та пам'ять. / Уклад.: Самородов В. М., Кигим С. А.; [наук. ред. М. В. Гриньова]. – Полтава, 2009. – 203 с.

38. Самородов В. М., Кигим С. А. Полтавський вимір Національної академії наук України (1918–2018): Події. Постаті. Пам'ять / [наук. ред. В. М. Самородов]. – Полтава : Дивосвіт, 2019. – 240 с.

39. Сметанич В. Визначні ландшафти Полтавщини / В. Сметанич // Зоря Полтавщини. – 1967. – 13 липня. – С. 4.

40. Стахорский В. Лесная растительность Полтавского уезда. Отчёт практиканта музея Полтавского губернского земства. 1914–1915, № 3–4. – Полтава, 1917. – С. 27–53 + карта.

41. Улычна К. О., Гапон С. В., Кулик Т. Г. К методике изучения эпифитных моховых обрастаний / Улычна К. О., Гапон С. В., Кулик Т. Г. // Проблема бриологии в СССР. – Л.: Наука, 1989. – С. 201 – 206.

42. Чорна Л. Розвиток природоохоронних ідей у період діяльності українських національних урядів (1917–1919) / Л. Чорна // Архіви України. – 2006. – № 1 – 6. – С. 217–229.

43. Шиян О. Живі свідки Кочубеївської доби / Шиян О. // Зб. наук. пр. за матеріалами Всеукр. наук. конф., присвяч. 100-річчю від дня заснування Полтавського художнього музею (галереї мистецтв) імені Миколи Ярошенка «Місія музею ХХІ століття», 14–15 травня 2019 р. – Полтава : ФОП Говоров С. В., 2019. – С. 234–239.

44. Шиян О. О. Парасоцьке урочище: сторінки історії (до 125-річчя від дня народження М. І. Гавриленка) / Шиян О. О. // Регіональний ландшафтний парк «Диканський» – центр збереження біорізноманіття та екологічного просвітництва: зб. ст. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю парку, 22 жовтня 2014 р., Диканька. – Полтава : Скайтек, 2014. – С. 78–83.

45. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https:// poltavalisgosp.com.ua/pro-lisgosp/istorija-stvorennja](https://poltavalisgosp.com.ua/pro-lisgosp/istorija-stvorennja)

46. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https:// zakononline.com.ua/documents/show/44930___44930](https://zakononline.com.ua/documents/show/44930___44930)

Keywords: *Parasotske Stow, botanic monument of nature, standard forests, century trees, hornbeam, genetic reserve, additional planting, history of nature conservation.*

SUMMARY

Viktor Samorodov, Olena Khalymon
Parasotske Stow: History in Time

The fullest reconstruction history of «Parasotske Stow» as the first protected area in Poltava Region during 100 years of its existing is given. Different scientific researches at local and state level are described.